

Provinciale Staten

Clustercode NW
Ons kenmerk DOC-00696815
Bijlage(n) 2

Uw kenmerk -
Maastricht 24 september 2024
Verzonden 24 september 2024

Onderwerp

Informerend stuk inzake Europese Natuurherstelverordening

Geachte Staten,

Conform toezegging 9385¹ ontvangt u bijgaand een informerende notitie inzake de stand van zaken met betrekking tot de Europese Natuurherstelverordening.

Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende geïnformeerd te hebben en hiermee invulling te hebben gegeven aan toezegging 9385.

Gedeputeerde Staten van Limburg

voorzitter

secretaris

¹ LEO) Leefomgeving 26-01-2024 9.1. Sonderend stuk inzake Concept-beleidskader Perspectief voor het Landelijk Gebied, brief GS van 19-12-2023 (GS DOC-00595737).

Informerend stuk

1. Informerende notitie inzake Europese Natuurherstelverordening

Conform toezegging 9385¹ ontvangt u een informerende notitie inzake de Europese Natuurherstelverordening.

2. Inleiding/aanleiding incl. beoogd resultaat

De Europese lidstaten hebben onvoldoende voortgang gemaakt met de bescherming en het herstel van biodiversiteit en ecosystemen zoals dit was afgesproken in de eerdere EU Biodiversiteitsstrategie (2020). Zo verkeert meer dan 80 procent van de natuurtypen in de EU in slechte staat. Op 17 juni 2024 hebben de Europese lidstaten in de Raad van de EU de natuurherstelverordening officieel goedgekeurd. Deze verordening omvat herstelmaatregelen die ervoor moeten zorgen dat in 2030 ten minste 20% van het land- en zeeoppervlak van de EU hersteld is (d.w.z. natuurlijk is), en in 2050 alle aangetaste ecosystemen (habitattypen en leefgebieden).

De natuurherstelverordening heeft een lang en moeizaam besluitvormingstraject gekend, waarbij Nederland als lidstaat tegen heeft gestemd, nadat zij al geageerd had tegen het oorspronkelijk opgenomen verslechtingsverbod en daarmee een afzwakking van de wet had afgedongen. Nu de wet is aangenomen, zullen alle lidstaten een nationaal Natuurherstelplan moeten opstellen dat halverwege 2026 gereed dient te zijn. Door middel van het voorliggende stuk worden Provinciale Staten op haar verzoek geïnformeerd over het proces en de globale inhoud van de verordening, alsmede de vervolgstappen die rijk en provincie (voor zover nu bekend) nemen.

Achtergrond en totstandkoming

De Europese Commissie presenteerde op 22 juni 2022 de Europese natuurherstelverordening. Deze is onderdeel van de EU-Biodiversiteitsstrategie 2030 en onderdeel van de Europese Green Deal. In dit eerste voorstel stonden verschillende juridisch bindende voorwaarden voor het herstel van onder meer bosccosystemen, bestuivende insecten, stedelijke ecosystemen en landbouwecosystemen. Ook was een verslechtingsverbod opgenomen. Het niet nakomen van dat verbod zou volgens critici kunnen leiden tot een stop op het verlenen van vergunningen, bijvoorbeeld voor bouwprojecten of de aanleg van wegen. De wet kreeg bijval, maar ook erg veel kritiek, waaronder van Nederland.

Nadat de verordening sterk was aangepast, gaven de Raad van EU-lidstaten en het Europees Parlement (de twee EU-wetgevers) in november 2023 hun eerste akkoord. Het verslechtingsverbod was afgezwakt en de juridisch bindende doelstellingen werden omgezet in een inspanningsverplichting: een verplichting voor lidstaten om zich *aantoonbaar* in te spannen tegen de achteruitgang van bestaande ecosystemen. Daarnaast mocht de

¹ LEO) Leefomgeving 26-01-2024 9.1. Sonderend stuk inzake Concept-beleidskader Perspectief voor het Landelijk Gebied, brief GS van 19-12-2023 (GS DOC-00595737).

verordening de planning, bouw en exploitaties van installaties voor maatschappelijk belangrijke projecten, zoals hernieuwbare energie, niet in de weg staan. Eind februari 2024 stemde een meerderheid van 52% in het Europees parlement in. In de Raad van EU-lidstaten werd de verordening op 17 juni 2024 aangenomen.

Het betreft hier een verordening, hetgeen betekent dat er in de lidstaten een rechtstreekse werking is, die direct werkend is voor het bestaande provinciale natuurbeleid. We spreken daarom van de Natuurherstelverordening (hierna NHV). De NHV is direct van kracht op de 20ste dag na publicatie in het Publicatieblad en daarmee inmiddels in werking getreden. De eerste doelen die in de verordening staan genoemd zijn gesteld op 2030. Stap 1 is dat lidstaten binnen twee jaar een Natuurherstelplan moeten indienen.

Inhoud van de verordening

Meer dan 80% van de habitats in Europa verkeert in slechte staat. Meer dan de helft van het mondiale bruto binnenlands product is afhankelijk van de natuur en de diensten die zij levert en meer dan 75% van de mondiale soorten voedselgewassen zijn afhankelijk van de bestuiving door dieren.²

De verordening streeft ernaar door natuurherstel te komen tot gezonde ecosystemen, die

- de voedselzekerheid verbeteren;
- de planeet beter bestand maken tegen klimaatverandering;
- de biodiversiteit verbeteren;
- het risico op overstromingen, droogtes en hittegolven beperken.

De natuurhersteldoelen in de Natuurherstelverordening hebben betrekking op een breed scala aan ecosystemen, namelijk terrestrische, kust- en zoetwaterecosystemen, mariene ecosystemen, stedelijke ecosystemen, rivieren en uiterwaarden, bestuivers, landbouwecosystemen en bosecosystemen. Er zijn daarom doelstellingen³ geformuleerd op het vlak van:

1. Aangetaste land- en zeehabitats

Nieuwe regels zijn gericht op herstel van habitats die in slechte staat verkeren. Dit betreft ecosystemen in land-, kust-, mariene en zoetwaterhabitats in de EU. Doel is dat in 2030 ten minste 30% van de habitats en leefgebieden van soorten die nu niet in een goede toestand verkeren, hersteld zijn. In 2040 dient 60% en in 2050 90% hersteld te zijn. Lidstaten dienen ervoor te zorgen dat deze habitats zoveel mogelijk met elkaar verbonden zijn, zodat wilde dieren zich ertussen kunnen verplaatsen.

2. Bestuivers

Bijna € 5 miljard van de jaarlijkse landbouwproductie van de EU is rechtstreeks afhankelijk van bestuivende insecten. De nieuwe regels beogen de afname van het aantal bestuivers

² [Baanbrekende voorstellen om de natuur in Europa tegen 2050 te herstellen](#)

³ [Natuurherstel - Consilium \(europa.eu\)](#)

om te buigen en de populaties ervan tegen 2030 te doen toenemen. Grote bestuivers in Europa zijn vlinders, kevers, bijen, zweefvliegen, motten en wespen.

3. Landbouwecosystemen

Verarmde bodems en aangetaste landbouwecosystemen zijn minder goed in staat voedsel voort te brengen. Momenteel heeft 73% van de landbouwgrond last van bodemaantasting. De regels uit de nieuwe verordening beogen met name te leiden tot herstel en toename van de populaties van graslandvlinders en akker- en weidevogels. Daarnaast dienen de EU-landen maatregelen te nemen om:

- 30% van de drooggelegde veengebieden die voor de landbouw gebruikt worden tegen 2030 te herstellen en 50% tegen 2050 (een lager percentage is mogelijk voor landen waar dit niet haalbaar is);
- de koolstofvoorraad in minerale bodems te verbeteren;
- meer en verschillende landschapselementen aan te brengen op landbouwgrond (zoals heggen, bloemstroken, braakland, vijvers en fruitbomen).

Het streven is de landbouw biodiverser en duurzamer te maken teneinde de voedselproductie op de middellange tot lange termijn te waarborgen. Bijvoorbeeld door natuurlijke plaagbestrijding en verminderd gebruik van chemische meststoffen waardoor de bodem rijker wordt aan voedingsstoffen.

4. Stedelijke ecosystemen

Stedelijke ecosystemen vertegenwoordigen 22% van het landoppervlak van de EU. Parken, tuinen, bomen en weiden zijn belangrijke habitats voor planten, vogels en insecten. Met de nieuwe regels wil de EU de groene ruimten in dorpen, steden en voorsteden uitbreiden.

Concreet betekent dit:

- tot 2030 geen nettoverlies aan groene ruimte ten opzichte van het jaar waarin de natuurherstelregels in werking treden (tenzij de stedelijke omgeving al voor 45% uit groene ruimte bestaat);
- een toename van de met bodem bedekte oppervlakte in steden (boomkroonbedekking).

5. Rivieren en overstromingsgebieden

De Europese rivieren bevatten meer dan een miljoen door de mens gemaakte barrières zoals dammen, waterkeringen en kades. Vrij stromende rivieren maken de circulatie van water, sediment, vis en andere organismen mogelijk en zijn cruciaal om de toestand van de EU-wateren en biodiversiteit te verbeteren. De nieuwe regels willen veel van de bestaande belemmeringen in rivieren wegnemen om de doorstroming te verbeteren. De doelstelling is 25.000 km vrij stromende rivieren in 2030. Aangezien de gegevens over rivierbarrières in de EU schaars zijn, wordt voorgesteld hier een inventarisatie van te maken. Vooral oudere en ongebruikte barrières zouden moeten verdwijnen.

6. Bossen

Bossen, die bijna 40% van het grondgebied van de EU beslaan, zijn onontbeerlijk om de klimaatverandering binnen de perken te houden. Ze dienen als koolstofputten en herbergen een groot deel van de Europese biodiversiteit. De nieuwe natuurherstelregels willen de biodiversiteit in de bossen vergroten. Het is aan de EU-landen om de bossen in betere toestand te brengen op basis van specifieke indicatoren die de gezondheid van het ecosysteem van de bossen meten. Voorbeeld is de hoeveelheid dood hout, dat een habitat vormt voor bosorganismen en bijdraagt aan bodemvorming en het aantal vogelsoorten. Daarnaast dienen de lidstaten bij te dragen aan de aanplant (op EU-niveau) van ten minste 3 miljard bomen in 2030.

Hoe verhoudt de verordening zich tot andere wet- en regelgeving?

De NHV bevat aanvullende en striktere verplichtingen tot het beschermen en herstellen van ecosystemen die nu beschermd worden op grond van de Vogelrichtlijn (VR), de Habitatrichtlijn (HR), de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM). Uitvoering van de NHV kent daarmee duidelijke overlap met het behalen van de doelen uit deze bestaande wetgeving. Met andere woorden: het staand beleid met betrekking tot huidige regelgeving draagt ook bij aan de NHV.

De VHR stellen ook al dat alle habitattypen en leefgebieden van soorten in goede staat gebracht moeten worden, maar stellen daar geen termijn aan. De 30-60-90% hersteldoelen voor 2030, 2040 en 2050 uit de NHV koppelen er nu wel een termijn aan. Daarnaast staan in de NHV een aantal nieuwe, verdergaande verplichtingen waarvoor beleid en maatregelen nog grotendeels vormgegeven moeten worden. Het betreft bijvoorbeeld een precisering van de omvang van het areaal van habitattypen en leefgebieden van soorten waarvoor herstelmaatregelen moeten worden getroffen, ook buiten Natura 2000 gebieden. Ook dienen lidstaten doelen te formuleren over het na 2030 toewerken naar een bevredigend niveau van het areaal stedelijk groen en bestuiver populaties.⁴ Overigens komen deze thema's gedeeltelijk al terug in de landelijke Bossenstrategie en het landelijke Natuurprogramma.

Veel is nog onzeker. Voor niet al het bovenstaande beleid is duidelijk hoe het nieuwe kabinet hier mee verder zal gaan en of ook passende financiële dekking beschikbaar komt. Het beoogde transitiefonds om uitvoering te geven aan de PPLG's komt niet terug in de begroting van het nieuwe landelijke coalitieakkoord. Ook is er vooralsnog geen of onvoldoende dekking voor de bossenstrategie, Agenda Natuurinclusief, Aanvalsplan landschapselementen en Actieplan grutto. Daarnaast zitten er ook nog gaten in huidig beleid en programma's, zoals voor bestuivers en agrarisch natuurbeheer, passende monitoring, herstelopgaven voor habitattypen buiten N2000 en de opgave voor stedelijk groen. De restopgave voor de provincie is afhankelijk van de daadwerkelijke financiering en uitvoering van bestaand beleid en programma's en van de invulling van het nationaal Natuurherstelplan.

⁴ [45838614.Kamerbrief Impact Assessment Europese Natuurherstelverordening.pdf](#)

In de bijgevoegde Kamerbrief Impact Assessment is te lezen waar het ministerie de grootste opgave en de meeste aanvullende opgaven verwacht.⁵

Hoe verhoudt de verordening zich tot het Limburgse Beleidskader Perspectief voor het landelijk gebied?

Ons Beleidskader Perspectief voor het landelijk gebied omvat in elk geval alle bovenstaande omschreven wettelijke aandachtsgebieden. Onderwerpen als mariene ecosystemen (m.n. de Waddenzee) raken Limburg vanzelfsprekend minder. Programma's en plannen die in ons kader op dit punt relevant zijn, zijn de Natura 2000 beheerplannen, het Natuurprogramma 2023-2030, het Aanvalsplan Waterkwaliteit, het Masterplan Bodemvitalisering en de Limburgse Aanpak Bossen. Onderwerpen die in ons eigen kader nog minder aan de orde komen zijn de stedelijke ecosystemen en de bestuivers. Deze onderwerpen zijn wel deels al gedekt in de Limburgse Bossenaanpak waarin we als klimaatmitigatiemaatregel binnen bebouwde kommen van steden en dorpen streven naar een minimale boomkroonbedekking van 10 tot 20% en in het Natuurprogramma 2023-2030. De verwachting van het ministerie is dat een groot deel van de doelstellingen overlapt met dat wat binnen het NPLG al wordt beoogd⁶.

Een meer specifieke vergelijking zal naar verwachting worden gemaakt als onderdeel van het nationaal Natuurherstelplan.

Vervolgproces

De NHV schrijft een aantal zaken dwingend voor (zoals het verplicht treffen van herstelmaatregelen voor een in de tijd toenemend percentage van het te herstellen oppervlakte), maar laat bij andere zaken ruimte aan de lidstaten voor een eigen invulling (zoals de precieze invulling van het maatregelenpakket).

Lidstaten dienen binnen twee jaar na inwerkingtreding van de NHV bij de Commissie een nationaal Natuurherstelplan (hierna: NHP) in te dienen met concrete maatregelen voor de periode tot 2030 en met een strategische doorkijk naar 2050. De maatregelen moeten worden afgestemd op andere wetgeving, zoals natuurbescherming, hernieuwbare energie en landbouw. Het NHP dient tevens een inschatting van de conditie van de ecosystemen en een schets van de planning en financiering van het herstel te bevatten. De lidstaten dienen ervoor te zorgen dat de voorbereiding van het herstelplan open, transparant, inclusief en effectief is en dat het publiek, inclusief alle relevante belanghebbenden, vroegtijdige en effectieve kansen krijgt om aan de uitwerking ervan deel te nemen. Ook zijn afspraken opgenomen ten aanzien van monitoring en rapportage.

⁵ Noot: deze impact assessment is uitgevoerd op de toen bekende teksten. De nieuwe wetteksten zijn derhalve nog niet volledig geanalyseerd; meer zal duidelijk worden via het nationaal Natuurherstelplan.

⁶ Noot: deze impactanalyse is uitgevoerd door vorige Kabinet, toen Transitiefonds en NPLG aanpak nog onderdeel van de plannen van het Kabinet waren. Op dit moment is het nog even afwachten met welke ambities en middelen de nieuwe regering komt in het regeerakkoord.

De EU-commissie levert binnen 1-12 maanden na inwerkingtreding formats en handleidingen voor nationaal Natuurherstelplan en monitoring. Uiterlijk 12 maanden na de inwerkingtreding van de NHV komt de Commissie, na overleg met de lidstaten, met een overzicht van de beschikbare middelen op EU-niveau, een beoordeling van de financieringsbehoefte voor de verschillende artikelen en een analyse van de financieringsgaten inclusief voorstel om deze gaten aan te pakken. Nederland dient in haar herstelplan een raming van de financieringsbehoefte op te nemen voor het uitvoeren van de herstelmaatregelen. Deze raming bestaat o.a. uit een overzicht van nieuwe verplichtingen die uit de NHV voortvloeien alsook de middelen voor voorgenomen financiering inclusief (mede)financiering van instrumenten uit de Europese Unie.

De minister schatte in februari 2024 de maatschappelijke kosten voor Nederland op basis van de eerste impact analyse voor Nederland op €76 miljard. Zij benadrukte daarbij dat “de maatschappelijke kosten van ‘niets doen’ een veelvoud zou zijn van de kosten van wél handelen. Op basis van de indicatieve analyse van baten en kosten is de verwachting dat de maatschappelijke baten van de implementatie van de NHV (geschat op minimaal €129 miljard) over de analyseperiode tot 2050 per saldo groter zijn dan de maatschappelijke kosten (geschat op €76 miljard).”⁷

Nog onduidelijk is hoe de financiering van de uitvoering wordt geregeld. Naast financiering vanuit huidig Nederlands beleid en programma's, kan ook financiering in samenwerking met de private sector tot stand komen. Daarnaast zal de EU middelen beschikbaar stellen.

3. Bevoegdheid

Het rijk is primair verantwoordelijk voor de implementatie van de verordening. Maar veel van de opgaves die in de verordening zijn opgenomen zullen naar verwachting bij provincies terechtkomen, gezien de beleids- en uitvoeringsverantwoordelijkheid die de provincies voor natuur hebben. In Nederland zijn veel van de te treffen verplichte maatregelen in kader van natuurbehoud en -herstel in de Omgevingswet (voorheen Wet Natuurbescherming) bij de provincies belegd. Provincies kunnen geen invloed meer uitoefenen op de inhoud van de NHV, wel op de uitvoering.

Het ministerie van LNV is leidend om de kaders van het nationaal Natuurherstelplan te bepalen. Het ministerie van LNV dient daartoe met andere departementen en andere bestuurslagen te overleggen. De bewindspersoon met de portefeuille natuur is verantwoordelijk om in het nationaal Natuurherstelplan tot een concreet en effectief maatregelenpakket te komen.

LNV is gestart met het voorbereiden van een plan van aanpak en het nader in kaart brengen welke herstelmaatregelen er al zijn en welke versteviging van bestaand beleid minimaal nodig is om de doelen uit de NHV voor 2030 te kunnen halen.

⁷ [45838614.Kamerbrief Impact Assessment Europese Natuurherstelverordening.pdf](#)

Omdat de verordening direct werking heeft, dienen ook provincies zich voor te bereiden op de implementatie. Namens alle provincies is er een interprovinciale werkgroep samengesteld. Deze heeft als de taak om de voorbereiding van de implementatie op te pakken, waarbij proactief samenwerking wordt gezocht met het rijk. Provincies hebben bestuurlijk de intentie uitgesproken samen op te trekken met het rijk in de verkenning en oriëntatie op de Natuurherstelverordening, maar daarbij ieder vanuit zijn eigen rol/ positie te opereren. Daarbij staan provincies in interprovinciaal verband sterker dan individueel.

Eind september zal een eerste informerende bijeenkomst plaatsvinden voor LVVN en provincies; hier zal naar verwachting meer duidelijk worden omtrent het vervolgproces en de implementatie.

4. Risico's

Extra opgaven

De algemene zorg die het meest geuit werd, is dat de verordening een extra belasting bovenop bestaande opgaven gaat leggen, terwijl de bestaande opgaven al niet of moeilijk haalbaar zijn gebleken. Deze zorg wordt gedeeltelijk weggenomen door de overlap met bestaande regelgeving en kaders, maar de precieze impact is vooralsnog lastig te bepalen. Daarvoor zal deze veelomvattende verordening eerst naast bestaande regelgeving gelegd moeten worden. De impactanalyse daartoe is gestart door LVVN.

Vergunningverlening

Het 'op slot gaan' van de maatschappij wordt deels voorkomen door de uitzondering die gemaakt is voor de planning, bouw en exploitaties van installaties voor belangrijke maatschappelijke projecten, zoals hernieuwbare energie. Dit is overigens niet nieuw, de bestaande VHR kent voor maatschappelijk belangrijke projecten ook al de ADC toets. Dit neemt overigens de huidige problematiek rond de stikstofgave niet weg.

De Kamerbrief Impactanalyse stelt hierover:

“De NHV is bij inwerkingtreding rechtstreeks werkend. Het is echter wel noodzakelijk om op nationaal niveau regels te wijzigen of nieuwe regels vast te stellen om recht te doen aan de eisen van de verordening in de Nederlandse situatie en het Nederlandse stelsel. Afhankelijk van de uitvoering heeft de NHV meer directe of indirecte consequenties voor nieuwe en bestaande activiteiten. Om te voorkomen dat nieuwe activiteiten tot verslechtering leiden van herstelde natuur of van bestaande habitattypen die noodzakelijk zijn voor het behalen van de hersteldoelen, schrijft de verordening geen vergunningstelsel voor, ook niet om het nu als inspanningsverplichting geformuleerde verslechteringsverbod uit te voeren. Het is ook de inzet van het kabinet additionele voorafgaande vergunningsprocedures te voorkomen. Het is dus ook zeker niet zo dat de buiten Natura 2000-gebieden gelegen relevante natuurwaarden, bijvoorbeeld in het Natuurnetwerk Nederland, een vergelijkbaar beschermingsregime en een vergelijkbare status krijgen als de Natura 2000-gebieden. Zoals in eerdere Kamerbrieven aangegeven is echter niet uit te sluiten dat een individuele toets bij projecten zal moeten plaatsvinden. Het juridisch advies, als bijlage bij deze brief

meegestuurd, schetst diverse opties hoe dit zo goed mogelijk te borgen. De uiteindelijke keuze over de vormgeving hiervan zal in het nationaal Natuurherstelplan moeten worden uitgewerkt.”

Inspanningsverplichting

De verplichting tot voortdurende verbetering en het verslechteringsverbod zijn geformuleerd als inspanningsverplichting. Dit is minder dwingend dan de eerder voorgestelde resultaatsverplichting. Maar ook een inspanningsverplichting leidt tot impact, zeker als deze in samenhang met de andere verplichtingen in de wet wordt gezien. Het is de vraag hoe de rechter uitleg zal gaan geven aan het begin inspanningsverplichting. Een zeer strakke interpretatie zou de facto eenzelfde effect kunnen hebben als een resultaatsverplichting. Nederland zal maatregelen moeten nemen om de verordening na te komen en dat zal ook impact hebben op bestaande en nieuwe activiteiten.

Monitoring

Het nationale Natuurherstelplan dient een groot aantal, gedetailleerde gegevens te bevatten. Al deze informatie moet verzameld en geordend worden, wat betekent dat Nederland deze informatie bijeen dient te brengen. Een groot deel van deze gegevens komt vanuit provincies. Vanuit opgaven die voortkomen uit de VHR wordt al uitgebreid gemonitord binnen Natura2000 en NNN gebieden. Dit krijgt voor een groot deel zijn beslag via de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL). Buiten deze gebieden is dit niet of minder het geval. Momenteel wordt door het Rijk met provincies invulling gegeven aan een verbeterprogramma VHR monitoring, waarbij bijvoorbeeld ook naar de monitoring van VHR doelen buiten het NNN wordt gekeken. Het nationale Natuurherstelplan zal duidelijkheid moeten maken welke aanvullende monitoring in Nederland noodzakelijk zal zijn. Daarin zijn nog veel keuzes te maken, bijvoorbeeld: hoe zijn de natuurdoelen gedefinieerd, hoe meten we de natuurdoelen, welke methode en hoe vaak (wanneer gaat het 'goed' met de natuur of bijen en bestuivers?) etc. Vanwege het belang van uniformiteit is het wenselijk dat dit op nationaal niveau vastgelegd wordt.

Extra taken voor de provincie

Voor de provincies is belangrijk tot welke (extra) taken de NHV specifiek voor de provincies leidt en welke middelen daarvoor beschikbaar zullen zijn. In IPO verband zijn via de BAC Landelijk gebied afspraken gemaakt over behartiging van de provinciale belangen in het overleg met het rijk.

5. Periodieke informatie/sturingsinformatie

X Via Jaarstukken en Begroting

- ☐ Paragraaf Projecten
- ☐ Paragraaf Financieringen
- ☐ Paragraaf Verbonden Partijen
- ☐ Paragraaf Bedrijfsvoering
- ☐ Programmaverantwoording

☐ Voortgangsrapportages Regeling Grote Projecten

6. Relatie met Programmabegroting – financiële aspecten

Beleidskader 1. Perspectief voor het Landelijk Gebied.

7. Meegezonden bijlagen

Kamerbrief, Ministerie LNV, Impact Assessment Europese Natuurherstelverordening, d.d. 1 maart 2024, DGNV/ 45838614.

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Prinses Irenestraat 6
2595 BD DEN HAAG

**Directoraat-generaal Natuur
en Visserij**

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr

00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)

F 070 378 6100 (algemeen)

www.rijksoverheid.nl/Inv

Ons kenmerk

DGNV / 45838614

Bijlage(n)

3

Datum 1 maart 2024
Betreft Impact Assessment Europese Natuurherstelverordening

Geachte Voorzitter,

Parallel aan de triloofase van de Europese Natuurherstelverordening (hierna: NHV) is gestart met het opstellen van een impact assessment (hierna: IA) in opdracht van het ministerie van LNV als extern onafhankelijk advies ter voorbereiding op de verwachte implementatie van de verordening. Het IA is, samen met relevante bijlagen, op 28 februari jl. met de Tweede Kamer gedeeld. In deze brief geef ik toelichting op de uitkomst van het IA, de appreciatie van het kabinet, en de belangrijkste vervolgstappen. U ontvangt ook nogmaals het juridisch advies, zoals dat in de beantwoording van de schriftelijke vragen van de Tweede Kamer (23 januari 2024) over de Natuurherstelverordening is toegezegd. Eveneens in bijlage de eerder door de Tweede Kamer ontvangen ambtelijke vertaling van de opgave per ecosysteem. Daarbij wil ik u een technische briefing over het Impact Assessment aanbieden, mede door de opstellers van het rapport, om verdere inhoudelijke toelichting te geven.

Eerder heb ik de Tweede Kamer over de onderhandelingen en wijzigingen in de NHV geïnformeerd.¹ Daarnaast heb ik in mijn brief van 23 januari 2024 Kamervragen over de NHV en het voornemen van het kabinet om daarmee in te stemmen beantwoord.²

Op 27 februari heeft het Europees Parlement ingestemd met het voorlopig akkoord op de NHV. De finale stemming over de NHV is tentatief geagendeerd voor de Ecofin-raad op 12 april a.s. Naar verwachting zal de NHV dan in mei van dit jaar in werking treden.

Europese Natuurherstelverordening

De aanleiding voor de NHV is dat de natuur in de EU snel achteruitgaat, ondanks huidig beleid en regelgeving. De NHV is aangekondigd in de Europese Biodiversiteitsstrategie (EBS) en bevat aanvullende en striktere verplichtingen tot het beschermen en herstellen van ecosystemen die nu beschermd worden op grond van de Vogelrichtlijn (VR), de Habitatrichtlijn (HR), de Kaderrichtlijn Water

¹ Kamerstuk 21 501-08, nr. 915; Kamerstuk 2023/24, 2023Z19876

² Kamerstuk 21 501-08, nr. 929

(KRW) en de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM). Uitvoering van de NHV kent daarmee duidelijke overlap met het behalen van de doelen uit deze staande wetgeving. Met andere woorden: het staand beleid met betrekking tot huidige regelgeving draagt ook bij aan de NHV. De natuurhersteldoelen in de NHV hebben betrekking op een breed scala aan ecosystemen, namelijk terrestrische, kust- en zoetwaterecosystemen; mariene ecosystemen; stedelijke ecosystemen; rivieren en uiterwaarden; bestuivers; landbouwecosystemen; en bosecosystemen. Voor deze ecosystemen volgen uit de NHV verschillende doelen en verplichtingen. Voor een nadere duiding van het voorlopig akkoord verwijs ik u naar de Kamerbrief van 24 november en 8 december jl.³

De NHV is een verordening en zal na akkoord en inwerkingtreding een directe wettelijke werking hebben. De NHV schrijft een aantal zaken dwingend voor (zoals: het verplicht treffen van herstelmaatregelen voor een in de tijd toenemend percentage van het te herstellen oppervlakte), maar laat bij andere zaken ruimte aan de lidstaten voor een eigen invulling (zoals de precieze invulling van het maatregelenpakket).

Lidstaten moeten binnen twee jaar na inwerkingtreding van de NHV bij de Commissie een nationaal Natuurherstelplan (hierna: NHP) indienen met concrete maatregelen voor de periode tot 2030 en met een strategische doorkijk naar 2050. Onze uitgangspunten bij het opstellen van dit plan zijn onder meer het beperken van juridificering en het multifunctioneel gebruik maken van ruimte. In het NHP moet eveneens een inschatting van de conditie van de ecosystemen en een schets van de planning en financiering van het herstel worden opgenomen.

Uitkomsten Impact Assessment

Het IA schetst een eerste beeld dat als input dient voor het opstellen van het nationale NHP. Het doel van het IA dat in opdracht van het ministerie van LNV is opgesteld als extern onafhankelijk advies is: 1. een indicatief beeld geven van de opgave die de NHV voor Nederland met zich mee brengt wanneer de NHV in werking treedt ten opzichte van doelen, maatregelen, monitoring en financiering, 2. aanbevelingen geven voor de aanpak en organisatie, en 3. een grove indicatieve schatting geven van de omvang van de maatschappelijke kosten en baten die verbonden zijn aan de uitvoering van de NHV.

Voor zowel de opgave als de kosten en baten geldt dat het gaat om indicatieve schattingen, omdat de exacte beleidsopgave nog nader uitgewerkt wordt en keuzes over welke maatregelen genomen worden nog gemaakt moeten worden. Voor de maatregelen zijn daarom aannames gedaan. Het is belangrijk deze kanttekening in acht te nemen bij de interpretatie van het IA en de analyse van kosten en baten.

Het IA is opgesteld op basis van het voorlopig akkoord dat is bereikt in de triloog in november en komt met een vergelijkbare uitkomst als vele andere rapporten. Het bevestigt het bestaande beeld dat Nederland rondom natuur, stikstof, water en klimaat nog grote stappen moet zetten (Quick Scan mei 2023, Rapport

³ Kamerstuk 21 501-08, nr. 915

Ecologische Autoriteit 26 januari 2024, RFL rapport 2023, VHR Voortgangsrapportage 2013-2018). Hieronder vat ik de vier kernpunten uit het IA samen. Het IA is toegevoegd als bijlage bij deze brief.

Ons kenmerk
DGNV / 45838614

De opgave: De aanleiding van de NHV is dat de natuur in de EU snel achteruitgaat. Ook in Nederland is de omvang van het biodiversiteitsprobleem fors; circa 90% van de habitattypen en 75% van de habitatrichtlijnsoorten verkeert in een ongunstige staat van instandhouding, waarvan respectievelijk slechts 21% en 14% een positieve trend laat zien.

De NHV heeft overlap met en is een versterking en verbreding van een groot aantal internationale en Europese regels die al van toepassing zijn, zoals de VHR, de KRW, de KRM, en het internationale verdrag over biologische diversiteit (Convention on Biological Diversity). Dit betekent eveneens dat Nederland op een groot aantal onderwerpen al bestaand beleid heeft. In het IA wordt geconstateerd dat een deel van dit beleid uitgaat van vrijwilligheid en dat er een opgave ligt om te komen tot daadwerkelijke uitvoering. In veel gevallen zijn aangekondigde maatregelen onvoldoende dekkend, concreet en verplichtend om voldoende zekerheid te bieden dat ze tijdig uitgevoerd zijn. Ook moet het bestaande beleid beter op elkaar worden aangesloten, zijn er stappen op het gebied van monitoring te zetten en is er langjarig geborgde financiering nodig.

Daarnaast staan er in de NHV een aantal nieuwe, verdergaande verplichtingen dan eerdere richtlijnen en verordeningen, waarvoor beleid en maatregelen nog grotendeels vormgegeven moeten worden. Het gaat hier onder andere om een precisering van de omvang van het areaal van habitattypen en leefgebieden van soorten waarvoor herstelmaatregelen moeten worden getroffen, ook buiten Natura 2000 gebieden, en nog door de lidstaten te formuleren doelen met betrekking tot het na 2030 toewerken naar een bevredigend niveau van het areaal stedelijk groen en bestuiver populaties.

De totale impact op Nederland bestaat uit de combinatie van de opgave die al uit eerder vastgestelde richtlijnen en verordeningen voortvloeit, maar waarvoor de Nederlandse inzet tot op heden nog niet voldoende is geweest, en de nieuwe, verdergaande verplichtingen. Uit het IA blijkt dat het huidige beleid een bijdrage levert, maar dat versteviging en verbreding nodig zal zijn om aan de doelstellingen van de NHV voor 2030 te kunnen voldoen. Om aan de doelstellingen voor 2040 en 2050 te kunnen voldoen volgt een grotere opgave die op basis van nadere ecologische analyse in kaart gebracht moet worden.

In termen van te nemen herstelmaatregelen wordt de grootste opgave verwacht vanuit artikel 4 (terrestrische-, kust- en zoetwaterecosystemen) en artikel 5 (mariene ecosystemen). Op hoofdlijnen kan met huidig en voorgenomen beleid aan de doelstellingen van artikel 4 voor 2030 worden voldaan, omdat deze grofweg in lijn zijn met het NPLG. De uitdaging zit er vooral in dat de beleidspakketten op centraal en decentraal niveau nog onvoldoende concrete maatregelen bevatten en in veel gevallen niet bindend zijn. Voor artikel 5 is de inschatting dat aanvullende maatregelen nodig zijn die betrekking hebben op een groter deel van de Noordzee. Voor de doelstellingen voor 2040 en 2050 (herstelmaatregelen op respectievelijk 60% en 90% van de oppervlakte van habitattypen die niet in goede conditie zijn) zal de opgave groter zijn en zal

aanvullend beleid en financiering nodig zijn. Het is aan een volgend kabinet om hier keuzes in te maken. Ook voor artikel 6 (stedelijke ecosystemen), artikel 8 (bestuivers) en artikel 9 (landbouwecosystemen) ligt er een aanvullende opgave bovenop huidig beleid en maatregelen. Voor artikel 7 (rivieren) en artikel 10 (bosecosystemen) sluiten huidig beleid en maatregelen, zoals de stroomgebiedbeheerplannen van de KRW voor artikel 7, in grotere mate aan op de eisen vanuit de NHV en is de restopgave beperkt. Bij de gehele opgave voor Nederland moet opgemerkt worden dat het benodigde beleid niet alleen financiering, maar zeker ook aandacht voor de uitvoering vereist. De opgave per ecosysteem is nader toegelicht in de bijlage bij deze brief.

Indicatieve analyse van baten en kosten: Onderdeel van het IA is een indicatieve analyse van baten en kosten. Deze bevat een schatting van de omvang van maatschappelijke kosten en baten die verbonden zijn aan de uitvoering van de NHV voor de analyseperiode tot 2050. Het gaat hierbij om een schatting, omdat de exacte beleidsopgave nog nader uitgewerkt wordt op basis van een nadere ecologische beoordeling van de conditie van ecosystemen en het in kaart brengen van het huidige maatregelenpakket, en keuzes over welke aanvullende maatregelen genomen worden nog gemaakt moeten worden. Binnen het tijdspad dat beschikbaar was voor het opstellen van het IA moesten er grove aannames worden gemaakt in zowel kosten, baten als de mogelijk aanvullende maatregelen en was dit het maximaal haalbare resultaat.

De analyse richt zich op aanvullend beleid, bijbehorende maatregelen en monitoring die opgesteld en geïmplementeerd moeten worden vanwege de NHV. Hieronder vallen niet het bestaande beleid en maatregelen die al geborgd zijn, maar wel voorgenomen bestaand beleid en maatregelen die nog niet voldoende geborgd zijn om aan de eisen van de NHV te voldoen. De opdrachtnemers van het IA hebben zich gericht op de resterende beleidsopgave die de NHV teweegbrengt. Hierbij merkt het kabinet op dat bestaande programma's en beleidsopgaven, zoals het NPLG, tot hetzelfde type maatschappelijke baten en kosten kunnen leiden en dat er naar synergiën gezocht kan worden, bijvoorbeeld in financiering. Een belangrijke conclusie uit het IA is dat de maatschappelijke kosten van 'niets doen', een veelvoud zijn van de kosten van wél handelen. Op basis van de indicatieve analyse van baten en kosten is de verwachting dat de maatschappelijke baten van de implementatie van de NHV (geschat op minimaal €129 miljard) over de analyseperiode tot 2050 per saldo groter zijn dan de maatschappelijke kosten (geschat op €76 miljard). Hierbij moet opgemerkt worden dat de kosten- en batenposten met grote onzekerheden, en ook enkele onvolkomenheden, gepaard gaan en dat deze bij nadere uitwerking van de opgave en maatregelen kunnen afwijken. Onder de baten vallen het beschermen en verbeteren van drinkwatervoorziening, bodem-, lucht- en waterkwaliteit, klimaat en voedselzekerheid. Een aantal van deze positieve effecten kon niet gekwantificeerd worden in de analyse. Voor de kosten is op basis van expertkennis een inschatting gemaakt van de omvang van maatregelen waarbij een substantiële bijdrage wordt geleverd aan het oplossen van de beleidsopgave en waarbij het aannemelijk is dat de totale impact van de maatregelen in de buurt komt van de totale beleidsopgave. Het gaat hierbij om indicatieve schattingen, omdat de exacte beleidsopgave nog nader uitgewerkt wordt en keuzes over welke maatregelen genomen worden nog gemaakt moeten worden.

De geschatte maatschappelijke kosten bedragen in totaal €76 miljard tot 2050. De analyse geeft inzicht in de kosten en baten voor de maatschappij als geheel, en kijkt niet specifiek naar de financiering van de kosten. Het gaat immers om kosten die sowieso gemaakt worden door de maatschappij, onafhankelijk wie deze draagt. Het IA geeft wel aan dat het richting implementatie van de NHV noodzakelijk is om een duidelijk beeld te krijgen van de beschikbare budgetten. Het NPLG, waarvan een deel wordt ingezet voor natuurherstel, is een van de programma's die relevant is voor de NHV. Naast financiering vanuit huidig Nederlands beleid en programma's, kan ook financiering in samenwerking met de private sector tot stand komen. Daarnaast zal de Europese Commissie uiterlijk 12 maanden na de inwerkingtreding van de NHV een rapport presenteren over de middelen die op Europees niveau beschikbaar zijn ten behoeve van de implementatie van de NHV. Naast het feit dat wél handelen op de lange termijn goedkoper is dan niets doen, heeft geen uitvoering geven aan de verordening ook andere, uitermate vergaande, gevolgen, zowel financieel als maatschappelijk.⁴ Hoewel de precieze kosten en baten bij diverse beleidsopties nog verder zullen moeten worden gespecificeerd, geeft de analyse een eerste grove indicatie dat de verwachte baten van de implementatie van de NHV de verwachte kosten zullen overstijgen.

Impact op Nederlandse wet- en regelgeving: De NHV is bij inwerkingtreding rechtstreeks werkend. Het is echter wel noodzakelijk om op nationaal niveau regels te wijzigen of nieuwe regels vast te stellen om recht te doen aan de eisen van de verordening in de Nederlandse situatie en het Nederlandse stelsel. Afhankelijk van de uitvoering heeft de NHV meer directe of indirecte consequenties voor nieuwe en bestaande activiteiten. Om te voorkomen dat nieuwe activiteiten tot verslechtering leiden van herstelde natuur of van bestaande habitattypen die noodzakelijk zijn voor het behalen van de hersteldoelen, schrijft de verordening geen vergunningstelsel voor, ook niet om het nu als inspanningsverplichting geformuleerde verslechteringsverbod uit te voeren. Het is ook de inzet van het kabinet additionele voorafgaande vergunningsprocedures te voorkomen. Het is dus ook zeker niet zo dat de buiten Natura 2000-gebieden gelegen relevante natuurwaarden, bijvoorbeeld in het Natuurnetwerk Nederland, een vergelijkbaar beschermingsregime en een vergelijkbare status krijgen als de Natura 2000-gebieden. Zoals in eerdere Kamerbrieven aangeven is echter niet uit te sluiten dat een individuele toets bij projecten zal moeten plaatsvinden. Het juridisch advies, als bijlage bij deze brief meegestuurd, schetst diverse opties hoe dit zo goed mogelijk te borgen. De uiteindelijke keuze over de vormgeving hiervan zal in in het NHP moeten worden uitgewerkt. Hierbij dient in kaart te worden gebracht of deze opties van invloed zijn op de ruimte voor economische activiteiten en andere ruimtelijke en maatschappelijke opgaven, de doorlooptijd van vergunningprocedures, de regeldruk en administratieve lasten van nieuwe en bestaande activiteiten. Deze informatie zal worden betrokken bij de uitwerking en implementatie van de NHV,

⁴ In rapport 'Biodiversiteit en de financiële sector: een kruisbestuiving?' van De Nederlandse Bank en PBL (juni 2020) wordt geconstateerd dat het verlies aan biodiversiteit de beschikbaarheid van ecosysteemdiensten, zoals hout, dierlijke bestuiving en bodemvruchtbaarheid bedreigt, waar economische activiteiten van afhankelijk zijn. Banken, pensioenfondsen en verzekeraars die deze economische activiteiten financieren lopen daardoor *fysieke risico's*. Nederlandse financiële instellingen hebben wereldwijd voor EUR 510 miljard financieringen uit staan aan bedrijven met een hoge of zeer hoge afhankelijkheid van een of meerdere ecosysteemdiensten.

zodat er in het NHP een realistisch handelingsperspectief voor de verschillende ruimtelijke opgaven kan worden geboden. Een uitgangspunt hierbij is om de negatieve invloed op economische en maatschappelijke activiteiten te minimaliseren. Zie voor verdere toelichting het juridisch advies in de bijlage.

Belang interdepartementale en interbestuurlijke samenwerking: De NHV heeft een grote impact op Nederland en als afgeleide daarvan ook op de organisatie die nodig is. Voor een succesvolle implementatie van de NHV is het van belang dat het Rijk, de provincies, gemeenten, waterschappen en andere sectoren zich achter de doelen van de NHV scharen en gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor een effectieve uitvoering. Dit sluit aan bij de huidige samenwerking op het gebied van natuurbehoud en -herstel.

Met het IA is nu een eerste stap gezet richting het opstellen van het NHP. Dit plan moet de komende jaren vorm krijgen en uitgewerkt worden. Veel keuzes moeten dan ook nog worden gemaakt. Uitgangspunten bij het opstellen van het NHP zijn onder meer het beperken van juridificering en het multifunctioneel gebruik maken van ruimte.

Ik wil benadrukken dat het opstellen van een nationaal NHP ook een kans is. Een goed en samenhangend plan leidt op lange termijn tot lagere kosten en meer baten, is noodzakelijk voor het beschermen van biodiversiteit en belangrijke ecosysteemdiensten zoals (drink)waterbeschikbaarheid, voedselzekerheid en luchtkwaliteit voor toekomstige generaties. Zo draagt het NHP ook bij aan het behalen van reeds bestaande doelen, bijvoorbeeld uit de KRW en op het gebied van klimaat. Het is een voorwaarde om in de toekomst meer ruimte te creëren voor nieuwe economische en maatschappelijke activiteiten en draagt bij aan onze klimaatdoelen. Het kabinet is voornemens bedrijven en organisaties te ondersteunen om hun rol in dit proces zo goed mogelijk vorm te geven. Ook kan een natuurinclusieve aanpak het realiseren van de doelen van de NHV ondersteunen.

Wanneer de NHV is aangenomen, heeft Nederland de verplichting om uiterlijk twee jaar na inwerkingtreding van de NHV een concept van het NHP in te dienen bij de Europese Commissie, met plannen die lopen tot en met 2050. Dat is naar verwachting in mei 2026. Momenteel onderzoekt het kabinet hoe vorm gegeven kan worden aan de stappen die het IA adviseert om te zetten zodat het NHP in twee jaar tijd gereed is. Hierbij is nauwe afstemming en samenwerking tussen departementen en met provincies, gemeenten en waterschappen essentieel voor het opstellen van het NHP. Ook moeten andere stakeholders daarin goed betrokken worden. Ambtelijk zal gestart worden met het voorbereiden van een plan van aanpak en het nader in kaart brengen van welke herstelmaatregelen er al zijn, en welke minimale versteviging van bestaand beleid er nodig is om de doelen uit de NHV voor 2030 te kunnen halen.

Ik zal de Kamer regelmatig informeren over de voorbereiding en de voortgang van het nationale Natuurherstelplan.

Europese stemming over de NHV en voorgenomen positie kabinet

Zoals eerder beschreven in het BNC-fiche (h)erkent het kabinet het signaal dat biodiversiteitsherstel te traag gaat, en onderschrijft het de doelen die de Commissie met de NHV beoogt te bereiken. Het is immers met reden dat het kabinet bovenop het reeds bestaande Natuurpact en het programma Natuur additioneel € 24,3 miljard vrijmaakt voor het NPLG (Nationaal Programma Landelijk Gebied). Hiermee komt een gunstige staat van instandhouding van de natuur dichterbij.

Waar de ontwerpverordening op een aantal onderdelen verder ging dan het kabinet wenselijk, uitvoerbaar en realistisch vond, is in het voorlopig akkoord aan meerdere zorgen van Nederland tegemoetgekomen. Zo bevat het voorlopig akkoord 1) een inspanningsverplichting tot het nemen van maatregelen om significante verslechtering te voorkomen in plaats van een resultaatsverplichting tot geen verslechtering⁵, 2) een salderingsmogelijkheid voor verslechtering op nationaal niveau waar het gaat om gebieden buiten Natura 2000, 3) een uitzonderingsgrond voor installaties voor hernieuwbare energie en voor plannen en projecten die uitsluitend ten behoeve van de nationale defensie zijn bestemd, welke is toegevoegd aan de afwijkmogelijkheden op het verslechteringsverbod en 4) aanpassingen van de doelen met betrekking tot veenweiden en stedelijke ecosystemen. Hierdoor is er meer flexibiliteit en ruimte om binnen de doelstellingen en randvoorwaarden van de NHV invulling te geven aan de nationale natuurherstelopgave, rekening houdend met de ecologische situatie en economische, sociale en maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland.

De Nederlandse inzet rondom de oplopende kwantitatieve hersteldoelstellingen voor de middellange en lange termijn richting 2050 is niet gerealiseerd, omdat daarvoor noch in het EP noch in de Raad steun was. Zoals eerder aangegeven zal, nadat de NHV is aangenomen, de implementatie hoe dan ook voor de lidstaten, waaronder Nederland, een forse opgave zijn. Dit past bij de huidige staat en neerwaartse trend van biodiversiteit in Nederland en Europa.

De NHV is een belangrijke, maar ook zeer uitdagende verordening voor Nederland. Hoewel een groot deel van de Nederlandse inzet is gerealiseerd, geldt dit niet voor de middellange en langetermijndoelen, onderdelen van de verordening met een potentieel grote impact. Tegenstemmen zou de Nederlandse zorg kracht bij kunnen zetten, maar heeft materieel weinig tot geen effect, omdat het zeer onwaarschijnlijk is dat de Nederlandse stem verschil maakt in de definitieve stemverhoudingen. Daarbij komt dat voor Nederland, soms tegen het krachtenveld in, op belangrijke punten aanpassingen zijn gedaan. Alles afwegende is het kabinet daarom voornemens om in te stemmen met de verordening, zoals aangegeven in eerdere Kamerbrieven⁶, en wil hierbij middels een stemverklaring de Nederlandse zorgen en uitgangspunten nogmaals benadrukken.

⁵ Hierbij moet opgemerkt worden dat ook een inspanningsverplichting zal neerkomen op een opgave. Er zullen immers reële maatregelen moeten worden getroffen om verslechtering tegen te gaan – ook buiten N2000-gebieden – maar er is niet direct sprake van een overtreding wanneer ondanks die maatregelen toch verslechtering zou optreden.

⁶ Kamerstuk 21 501-08, nr. 915; Kamerstuk 21 501-08, nr. 929

Door in te stemmen laten we zien dat we een betrouwbare onderhandelingspartner zijn, waarmee de Commissie en de andere lidstaten zaken kunnen doen, juist ook op andere lopende en aankomende dossiers.

Ons kenmerk
DGNV / 45838614

Christianne van der Wal-Zeggelink
Minister voor Natuur en Stikstof